

Fai 'e Elder Steven E. Snow
'O e Kau Palesiteni 'o e Kau Fitungofulu

'Amanaki Lelei

'Oku hanga 'e he 'etau 'amanaki lelei 'i he Fakalelei 'o fakaivia kitautolu 'aki ha 'ilo ta'engata.

Ne tupu hake homau fāmilī he vahefonua toafa 'o e fakatonga 'o 'Iutaá. 'Oku tātātaha ke 'uha pea ko e 'amanaki lelei pē 'oku faí ke 'i ai ha hauhau fe'unga ki he teuaki 'o e taimi 'afu 'i he fa'ahita'u māfana ka hokó. 'Oku tatau pē taimi ko iá mo e taimí ni, 'o mau 'amanaki atu ki ha 'uha pea mau 'aukai ke 'uha he taimi faingata'á.

'Oku 'i ai ha talanoa ki ha kui-tangata na'á ne 'ave hono mokopuna tangata ta'u nimá ke na lue 'o 'eva he koló. Ne na iku ai ki ha ki'i falekoloa he hala lahi 'o na tu'u ai ke kumi ha kapa lēmani ke na inu. Ne tu'u atu ha kā mei ha siteiti kehe he falekoloá pea hifo atu e faka'ulí ki he tangata'eikí. Ne tuhu e tangata solá ni ki ha kongá 'ao he langí peá ne fehu'i ange, "'Oku ke pehē 'e 'uha?"

Ne tali ange 'e he tangata'eikí, "'Ofa pē ke pehē, 'ikai ma'aku ka koe'uhí ko e tamasi'í ni. Kuó u 'osi sio au he 'uhá."

Ko e 'amanaki lelei ko ha ongo ia 'okú ne 'omi ha fakakoloa ki he 'etau mo'ui faka'ahó. 'Oku faka'uhinga'í ia "ko e ongo ko ia . . . 'e iku lelei e me'a hono kotoa." 'I he taimi 'oku tau 'amanaki lelei aí, 'oku tau "hanganaki fiefia atu . . . 'i he holi 'o e lotó mo e loto falala" (dictionary.reference.com/browse/hope). Ko ia ai, 'oku 'omi 'e

he 'amanaki lelei ha ongo'i nonga makehe ki he 'etau mo'uí 'i he 'etau hanganaki fiefia atu ki he ngaahi me'a 'o e kaha'ú.

'Oku tau fa'a 'amanaki he taimi 'e ni'ihi ki ha ngaahi me'a 'oku si'isi'i pe 'ikai lava ke tau pule ki ai. 'Oku tau 'amanaki 'e lelei e 'eá. 'Oku tau 'amanaki ke hoko vave mai e fa'ahita'u matalá. 'Oku tau 'amanaki pē 'e ikuna 'i 'e he timi sipoti 'oku tau sai'ia taha aí 'a e Ipu 'a Māmaní, Fe'auhi 'Akapulu Faka-'Ameliká (Super Bowl) pe ko e Fe'auhi Peisipoló.

'Oku 'ai 'e he fa'ahinga 'amanaki lelei peheé ke mahu'ingamālie 'etau mo'uí pea fa'a iku ia ki ha tō'onga 'oku angakehe pea fakalou'akau. Hangē ko 'ení, 'oku manako 'eku tamai-he-fonó 'i he sipotí ka 'okú ne tui lahi kapau *he 'ikai* ke ne sio televīsone he tau 'a e timi pasiketipolo 'okú ne sai'ia taha aí, 'e ala ikuna leva 'ene timí. 'I he'eku kei ta'u 12, ne u vilitaki pē ke u tui e ongo ki'i sitōkeni 'ulí tatau ki he va'inga peisipolo kotoa pē 'a e to'u tupú (Little League), ko e 'amanaki atu te mau ikuna. Na'e hanga 'e he'eku fa'eé 'o fekau ke tuku e sitōkení he fakafaletolo 'i mui homau 'apí.

'E lava ke hoko 'etau ngaahi 'amanakí he taimi 'e ni'ihi ko ha ngaahi faka'ānaua 'okú ne ue'i mo tatakí

kitautolu ke tau ngāue. Kapau 'oku tau 'amanaki atu ke toe sai ange 'etau akó, 'e lava ke a'usia e 'amanaki ko iá 'i he ako mālohí mo e feilaulá. Kapau 'oku tau fie va'inga 'i ha timi 'oku mālohi, 'e lava ke iku hoko e faka'amu ko iá 'i he fakamālohisinó, ngāue faka-tahá mo e lavame'á.

Ko Lousa Pēnisitaá ko ha tokotaha ako fakatoketá 'i 'Ingilani ne 'i ai 'a 'ene 'amanaki lahi. Na'á ne fie hoko ko e fuofua tangata ke ne lele'i e maile 'e tahá 'i loto he miniti 'e faá. 'I he kongá ki mu'a 'o e senitulu 20, ne tatali loto vēkeveke ai e kau 'atelitá ki he 'aho 'e maumau'i ai e lekooti ko e miniti 'e faá. Ne meimei mau-mau'i ia 'e ha kau lele tu'ukimu'a he ngaahi ta'u lahi kimui aí, ka na'e kei tu'u pē 'a e lekooti ko e miniti 'e faá. Na'e tukupá 'a Pēnisitá 'o ne fakamālohisino lahi mo 'amanaki pē te ne a'usia 'ene taumu'á ko hono fokotu'u ha lekooti fo'ou he māmaní. Ne kamata ke veiveiua e kakai manako sipotí pe 'e toe maumau'i koā e taimi ko e miniti 'e faá. Na'e vavalo'i 'e ha kau mataotao he sipotí tokua he 'ikai malava 'e he sino ia 'o e tangatá 'o lele'i e vave ko iá 'i he lōloa ko iá. 'I ha 'aho 'ao'aofia, ko e 'aho 6 ia 'o Mē 1954, ne hoko ai e misi 'a Lousa Pēnisitaá! Na'á ne kolosi he tepí 'i he miniti 'e 3:59.4, 'o ne fokotu'u ai e lekooti fo'ou he māmaní. Na'e hoko 'ene 'amanaki lelei ke maumau'i e lekooti miniti 'e faá ko ha faka'ānaua, 'a ia na'e lava'i 'o faka'ānaua he fakamālohisinó, ngāue mālohí mo e mateakí. 'E lava ke ue'i hake 'e he 'amanaki lelei 'etau ngaahi faka'ānauá mo pou-pou'i kitautolu ke tau a'usia e ngaahi faka'ānaua ko iá. Ka 'oku 'ikai ke tau ikuna he 'amanakí 'ata'atā pē. Kuo lahi ha ngaahi 'amanaki lelei kuo 'ikai a'usia kae hilifakia pē he hakau 'o e faka'amú ko e tupu mei he fakapikipikó. 'I he 'etau hoko ko e mātū'á, 'oku fakatefito 'etau ngaahi 'amanaki fisisimu'a tahá 'i he 'etau fānau. 'Oku tau 'amanaki te nau tupu hake 'o mo'ui fakapotopoto mo angatonu. 'E lava ke mōlia e fa'ahinga 'amanaki ko iá 'o kapau he 'ikai ke tau hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei. 'Oku 'ikai 'uhinga e 'amanakí ia ke pehē 'e tupu hake

ai 'etau fānaú 'i he anga-mā'oni'oni. Kuo pau ke tau feohi mo kinautolu 'i he efiāfi fakafāfāmi 'i 'apí mo e ngaahi 'ekitiviti 'oku fakatupulakí. Kuo pau ke tau ako'i kinautolu ke nau lotu. Kuo pau ke tau lau mo kinautolu 'a e folofolá mo ako'i kiate kinautolu e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'o e ongoongolelé. Ko e toki taimi pē ia 'e lava ke a'usia ai 'etau ngaahi 'amanaki fisifisimu'a tahá.

Kuo pau ke 'oua na'a tau teitei tuku ke hanga 'e he lotofó'i 'o 'ai ke siva 'etau 'amanakí. Na'e tohi 'e he 'Apo-setolo ko Paulá " 'oku totonu [ke ne] keli 'i he 'amanaki lelei" (1 Kolinitō 9:10). 'Oku hanga 'e hono ngāue'i 'o e 'amanakí 'o fakakoloa'i 'etau mo'uí mo tokoni ke tau hanganaki fiefia atu ki he kaha'ú. Tatau ai pē pe 'oku tau palau ha ngoue'anga ke tō pe palau 'i he mo'uí, 'oku mahu'inga ke tau ma'u e 'amanaki lelei 'i he'etau hoko ko e Kāingalotu 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

'I he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, ko e 'amanaki lelei ko e holi ia Hono kau muimui ke nau ma'u e fakamo'ui ta'engatá 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'uí.

Ko e 'amanaki lelei 'eni kuo pau ke tau ma'ú. Ko e me'a ia 'oku tau makehe ai mei he toenga 'o e mā-maní. Na'e na'ina 'i 'a Paula ki he kau fuofua muimui 'o Kalaisí ke nau "nofo teu pē ke talia 'a e tangata kotoa pē 'e 'ekea 'a kimoutolu ki hono 'uhinga 'o e 'amanaki lelei 'oku 'iate kimoutolú" (1 Pita 3:15).

'Oku hanga 'e he'etau 'amanaki lelei 'i he Fakalelei 'o fakaiuia kiatutolu 'aki ha 'ilo ta'engata. 'Oku makatu'unga leva he 'ilo ko iá 'a 'etau malava 'o sio fakalaka atu mei he kuongá ni ki he tala'ofa 'o e ta'engatá. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke tau 'efihia pē 'i he 'atamai pukupuku 'o e 'amanaki launoá. 'Oku tau tau'atāina ke hanganaki atu ki ha nāunau fakasilesitale, kuo sila'i kitautolu ki hotau fāmilí mo e ngaahi 'ofa'angá.

'I he ongoongolelé, 'oku meimei ke kāinga pē 'a e tuí mo e 'ofa fakakalaisí. Na'e ako'i mai 'e Palesiteni Tieta F. Ukitofa: "Ko e 'amanaki lelei ko e va'e ia 'e taha 'o ha sea ve'etolu, fakataha mo e tuí mo e 'ofa

faka-Kalaisí. 'Oku nau fokotu'u ma'u 'etau mo'uí neongo e ngaahi faingata'a te tau fetaulaki mo iá." (Dieter F. Uchtdorf, "Ko e Mālohi Ta'efakangatanga 'o e 'Amanaki Lelei," *Liahona*, Nōvema 2008, 21).

Na'e tohi 'e Molonai 'i he vahe faka'osi 'o e Tohi 'a Molomoná:

"Ko ia, kuo pau ke 'i ai 'a e tuí; pea kapau 'oku pau ke 'i ai 'a e tuí 'oku pau ke 'i ai foki mo e 'amanakí; pea kapau 'oku pau ke 'i ai 'a e 'amanakí 'oku pau ke 'i ai foki mo e manava'ofá.

"Pea kapau 'e 'ikai te mou ma'u 'a e manava'ofá 'e 'ikai teitei fa'a fakamo'ui 'a kimoutolu 'i he pule'anga 'o e 'Otuá; pea 'e 'ikai foki fa'a fakamo'ui 'a kimoutolu 'i he pule'anga 'o e 'Otuá kapau 'oku 'ikai te mou ma'u 'a e tuí; pe 'oku 'ikai foki ke fa'a fakamo'ui 'a kimoutolu kapau 'oku 'ikai te mou ma'u 'a e 'amanakí" (Molonai 10:20–21).

Kuo ako mai 'a 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'o pehē: " 'Oku fakama'unga e tuí 'ia Sisū Kalaisi. 'Oku fakatefito e 'amanaki lelei 'i he Fakalelei. 'Oku hāsino e 'ofa fakakalaisí 'i he "ofa hao-haoa 'a Kalaisí. 'Oku lalanga fakataha 'a e ngaahi 'ulungāanga ko 'eni 'e tolu 'o hangē ha 'ū tu'oni afo 'i ha maeá,

pea he 'ikai fa'a fakamavahevehe'i ma'u pē kinautolu. 'Oku nau hoko ko hotau fehokotaki'anga ki he pule'anga fakasilesitale" ("A More Excellent Hope," *Ensign*, Feb. 1997, 61).

'I he kikite 'a Nifai 'o kau kia Sisū Kalaisi 'i hono faka'osi 'ene lekōtí, na'á ne tohi 'o pehē, "Ko ia, kuo pau ke mou vivili atu ki mu'a 'i he tui mālohi kia Kalaisi, pea ma'u 'a e 'amanaki 'oku mālohi hao-haoa, mo ha 'ofa ki he kakai fulipē" (2 Nifai 31:20).

Ko e " 'amanaki 'oku mālohi hao-haoa" ko 'eni 'oku lea ki ai 'a Nifai, ko e 'amanaki lelei ia 'i he Fakalelei, 'a e fakamo'ui ta'engata 'oku malava ke hoko 'i he feilaulau 'a hotau Fakamo'ui. Kuo tataki 'e he 'amanaki lelei ni ha kau tangata mo fafine 'i he ngaahi kuongá ke nau fai ha ngaahi me'a fakafou. Na'e 'alu fano holo e kau 'Apo-setolo 'o e kuonga mu'á 'i he māmaní 'o fakamo'oni kau kiate la pea iku foaki 'enau mo'uí 'i He'ene ngāue.

Ne li'aki 'e ha kāingalotu paionia tokolahi 'o e Siasí 'a honau ngaahi 'apí, fakafonu honau lotó 'aki e 'amanaki lelei mo e tuí 'i he'enu fononga fakahihifo he ngaahi Konga Fonua Tokalelei ki he Tele'a Sōleki.

'I he 1851, na'e kau ai 'a Mele Mula Mētoki ki he Siasí 'i Sikotilani 'okú ne uitou 'i hono ta'u 67. Ko ha ki'i fefine na'e nounou 'o fute 'e fā 'inisi 'e fitu (mita 'e 1.2) pea 'ikai a'u hono mamafá ki he pāuni 'e 90 (kilokalami 'e 41) pea 'i ai 'ene fānau 'e toko valu, ka ko e ono pē na'e mo'ui 'o matu'otu'á. Koe'uhí ko 'ene tupu si'isi'i na'e ui fakalaulaunoa ia 'e he'ene fānaú mo e makapuná ko e "Ki'i Kuifefiné."

Na'e kau foki 'a 'ene tama-tangata ko Sione Mētoki mo hono uai'fi ki he Siasí pea nau ō ki 'Iutā 'i he 1852 mo 'ena fānau iiki 'e toko ua. Neongo e ngaahi faingata'a ia e fāfāmi 'o Sioné, ne 'osi ha ta'u 'e fā mei ai na'á ne 'oatu ha pa'anga fe'unga ki he'ene fa'eé ke ne lava 'o fakataha mo e fāfāmi 'i Sōleki Siti. Na'e lahi ange e 'amanaki lelei 'a Melé 'i hono ki'i lahí, ko ia na'á ne kamata ai e fononga faingata'a fakahihifo ki 'Iutaá 'i hono ta'u 73.

Hili 'ene folau lelei mai 'i he Tahi 'Atalanitiká, na'á ne iku 'o kau

fakataha ai mo e Kaungā Fononga 'a e Saliote Toho Lalo 'a Mātinī. 'I he 'aho 28 'o Siulaí ne kamata fononga fakahihifo ai e kau paionia ko 'eni ne toho lalo pē 'enau salioté. 'Oku 'iloa e faingata'a'ia 'a e kaungā fonongā ni. 'I he kulupu 'e toko 575 ko 'enī, ne meimei ke mate ai ha vahe-fā 'e taha ki mu'a pea nau toki tū'uta ki 'Tutaá. Ne mei tokolahi ange 'a e maté kapau na'e 'ikai ke fokotu'u 'e Palesiteni Pilikihami 'Tongi ha feinga fakahaofi mo'ui 'o fekau'i atu ai ha ngaahi salioté mo e nāunau ke kumi e si'i Kāingalotu ko 'eni kuo ma'u-tangī he sinou.

Na'e mālōlo 'a Mele Mētoki he 'aho 2 'o 'Okatopa 1856 ofi atu ki Siminī Loki 'i Nepulasikaá. Na'á ne si'i tōtau ai he ongosia, mokosia mo e faingata'a 'o e fonongā. Ne 'ikai pē toe si'i lava 'e hono sinó 'o matu'uaki e ngaahi faingata'a fakatu'asino ne fetaulaki mo e Kāingalotú. 'I he momeniti faka'osi 'o 'ene mo'ui, na'á ne fakakaukau ai ki hono fāmilī 'i 'Iutā. Ko e kupu'i lea faka'osi ne fai 'e he fefine paionia faivelengá ni ko e, "Tala kia Sione, ne u maté 'oku hanga pē hoku matá ki Saione." (Vakai, Kenneth W. Merrell, *Scottish Shepherd: The Life and Times of John Murray Murdoch, Utah Pioneer* [2006], 34, 39, 54, 77, 94–97, 103, 112–13, 115.)

'Oku fakasino mai 'e Mele Mula Mētoki, 'a e 'amanaki lelei mo e tui ne fakahoko 'e ha tokolahi 'o e kau fuofua paionia ne lototo'a 'o fononga fakahihifó. Ko e fononga fakalaumālie 'oku fai he 'aho ní, 'oku 'ikai toe si'i ange 'a e 'amanaki lelei mo e tui ia 'oku fie ma'u ki aí, 'i he me'a ko ia ne fie ma'u 'e he kau fuofua paioniá. Mahalo pē na'a kehekehe 'etau ngaahi tukupaá ka 'oku lahi tatau pē hotau ngaahi faingata'a.

'Oku ou lotua 'e tatakī kitautolu 'e he'etau 'amanaki lelei ke tau a'usia kotoa 'etau ngaahi faka'ānaua mā'oni-oní. 'Oku ou lotua 'e fakamālohia 'e he Fakaleléi 'a 'etau tuí mo e 'ofa faka-Kalaisí pea mo 'omi ha 'ilo ta'engata ki he'etau mo'ui he kaha'ú. 'Oku ou lotua ke tau ma'u e 'amanaki lelei ngingila mo haohoa' ni, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e Larry M. Gibson

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Kau Talavou

Ngaahi Kī Toputapu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné

'Oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke fakaafe'i 'e he tokotaha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné 'a e taha kotoa pē ke ha'u kia Kalaisi—'o kamata pē mei hono fāmilī tonu.

I he ta'u 12 ha taha hoku ngaahi fohá, na'á ne fakakaukau ke tauhi ha fanga lāpisi. Ne mau langa ha ngaahi 'ā pea 'omi mo ha lāpisi tangata 'e taha mo ha lāpisi fefine 'e ua mei homau kaungā'apí. Ne 'ikai ha'aku 'ilo ki he me'a 'e hoko kiate kimauá. Ne taimi nounou pē kuo fonu 'a e ki'i fale ne langá 'i he fanga ki'i lāpisi. Kuo fu'u lahi foki hoku foha ko iá, te u vetehia 'i he'eku ofo 'i he founa ne ta'ota'ofi 'aki 'enau tupu tokolahí—ne fa'a hū atu e kulī ia 'a e kaungā'apí 'o ne fakatokosi'i 'a e tākangá.

Ka ne ongo ki hoku lotó 'a 'eku vakai ki hono tokanga'i mo malu'i 'e hoku fohá mo hono ngaahi tokouá 'a e fanga lāpisi ko iá. 'I he'etau hoko he taimí ni ko ha husepāniti mo ha tamaí, 'oku nau hoko ko ha kau ma'u lakanga fakataula'eiki taau 'oku 'ofa, fakamālohia mo tokanga'i 'a honau fāmilī.

'Oku ongo mo'oni kiate au 'a 'eku mamata atu kiate kimoutolu kau

talavou 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné 'oku mou tokanga'i, pou pou'i pea fakamālohia 'a kinautolu 'oku mou feohí, 'o kau ai 'a homou fāmilī mo e kau mēmipa 'o homou kōlomú mo ha tokolahi kehe. 'Oku ou 'ofa atu kiate kimoutolu.

Ne u toki mamatá ni ki hono vahe'i 'o ha talavou ta'u 13 ko e palesiteni 'o e kōlomu tikoní. Hili iá, ne lulululu 'a e pīsopé mo ia peá ne ui ia ko e "palesiteni," 'o ne fakamatala'i ange ki he kau mēmipa 'o e kōlomú 'o pehē "ne u ui ia ko e palesiteni ke faka-mamafa'i 'a e toputapu 'o hono uiui'i. Ko e palesiteni ko ia 'o e kōlomu 'o e kau tikoní ko e taha pē ia 'o ha kakai 'e toko fā 'i he uōtí 'oku nau ma'u 'a e ngaahi kī 'o e kau palesitenisí. 'I he'ene ma'u e ngaahi kī ko iá, te ne lava mo hono ongo tokoní 'o tatakī 'a e kōlomú 'i hono ue'i kinautolu 'e he 'Eikí." Na'e mahino ki he pīsopé 'a e mālohi 'o ha kau palesitenisí 'oku tatakī 'e ha palesiteni 'okú ne ma'u pea ngāue 'aki 'a e ngaahi kī toputapú 'o